

Η αφομοίωση του αναθεωρητικού κερκτημένου.

Η διακύμανση του νομικοπολιτικού χρόνου, η άμεση εφαρμογή του Συντάγματος και η τυπολογία των νομοθετικών επιφυλάξεων*.

*Ομιλία κατά την παρουσίαση του βιβλίου μου: Το Αναθεωρητικό κερκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, Α. Σάκκουλα, 2002 στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής στις 29 Ιανουαρίου 2002. Στο μεταξύ έχουν εκδοθεί διάφοροι εκτελεστικοί του αναθεωρημένου Συντάγματος νόμοι που έγινε προσπάθεια να μνημονευτούν στις υποσημειώσεις. Οι συχνές παραπομπές στο βιβλίο μου για το Αναθεωρητικό Κερκτημένο γίνονται για λόγους οικονομίας καθώς εκεί παρατίθενται ο σχετικός ευρύτερος υπομνηματισμός και κυρίως η αναφορά στις προπαρασκευαστικές εργασίες του Αναθεωρημένου Συντάγματος.

I. Το βασικό χαρακτηριστικό της αναθεωρητικής διαδικασίας, το ανεπανάληπτο και άκρως γοητευτικό, είναι πως αυτή προκαλεί μία μοναδική στη φύση της πύκνωση του νομικοπολιτικού, δηλαδή του ιστορικού χρόνου:

Αφ' ης στιγμής κινείται η αναθεωρητική διαδικασία και ιδίως όταν εισέρχεται στην τελική και κορυφαία φάση της νομοτεχνικής επεξεργασίας, της ψήφισης και της θέσης σε ισχύ των αναθεωρημένων διατάξεων, παρακολουθούμε ένα διαφορετικό ρυθμό εξέλιξης του νομικού, του πολιτικού και άρα του ιστορικού χρόνου:

Κινείται μία κολυμβήθρα του Σιλβάμ και πρέπει να λυθούν με μία μακροπρόθεσμη πολιτική θεώρηση πολλά ζητήματα τα οποία με διαφορετικό τρόπο ή μάλλον με διαφορετική «άνεση» θα αντιμετωπιζόντουσαν, εάν επρόκειτο για ένα κοινό νομοθετικό διάβημα που οδηγεί στην παραγωγή ενός τυπικού νόμου και όχι στην παραγωγή ή και στην αναπαραγωγή του αναθεωρημένου Συντάγματος της χώρας¹.

Παρακολουθήσαμε κατά την πρώτη σύνοδο της Βουλής του Απριλίου του 2000, που ήταν ως την ψήφιση του Συντάγματος η Ζ' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, να συντελούνται, χωρίς να υπάρχει πάντα συνείδηση του γεγονότος αυτού, μακροπρόθεσμοι πολιτικοί και άρα θεσμικοί διακανονισμοί. Αναγκαστήκαμε να θέσουμε τα δάχτυλά μας εις τον τύπον των ήλων της κοινωνίας, του πολιτικού συστήματος, των σχέσεων πολιτικής και οικονομίας, των σχέσεων πολιτικής και άλλων θυλάκων εξουσίας κυρίως επικοινωνιακών².

1 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σ. 31 επ., σ. 36 επ., σ. 42 επ., σ. 48 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η επικαιρότητα του συνταγματικού φαινομένου και το ελληνικό αναθεωρητικό διάβημα του 2001, σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Το νέο Σύνταγμα. Πρακτικά Συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975 / 1986 / 2001, Αθήνα- Κομοτηνή_2001, σ.31 επ., Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος. I. Μεθοδολογικά Θεμέλια, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σ. 63 επ., σ.83 επ.

2 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 113 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Το σχέδιο της αναθεώρησης του Συντάγματος. Η γενική εισήγηση της πλειοψηφίας προς την Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σ. 17 επ. Βλ. επίσης, ΕΥ. Venizelos, The new youth of the Constitution, σε G. Amato-G. Braibant-Ev.Venizelos (ed.), The constitutional revision in today's Europe,London, 2002, σ.

Η πύκνωση αυτή του νομικοπολιτικού χρόνου και η ανύψωσή του υπεράνω της συγκυρίας είναι μία από τις πιο κρίσιμες – ίσως η κρίσιμότερη – θεσμικές συμβάσεις του συνταγματικού κράτους: Χωρίς να συντρέχουν οι ιστορικές προϋποθέσεις μιας μεγάλης θεσμικής τομής που συνδέονται π.χ. με μία επανάσταση ή με έναν πόλεμο που καταλύει ή έστω διαφοροποιεί ριζικά την πολιτειακή συγκρότηση, η αναθεωρητική διαδικασία μπορεί να οδηγήσει σε ανάλογα θεσμικά αποτελέσματα (με εξαίρεση τον πυρήνα των μη υποκείμενων σε αναθεώρηση διατάξεων)³.

Με φυσιολογικό, δημοκρατικό, ήπιο τρόπο, όπως προβλέπει το ίδιο το Σύνταγμα, επέρχεται μια μεταβολή που μπορεί να είναι από δευτερεύουσα και αδιάφορη πολιτικά μέχρι απόλυτα κρίσιμη για την σύγχρονη δημοκρατία (όπως π.χ. οι εγγυήσεις διαφάνειας και οι ρήτρες συναινέσεις που εισήχθησαν με την αναθεώρηση του 2001)⁴.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός πως επειδή κινείται μια συνταγματικά προβλεπόμενη διαδικασία, η διαδικασία της αναθεώρησης, η Βουλή καλείται να λειτουργήσει σε επίπεδο στρατηγικής θεώρησης των πραγμάτων και να προβεί σε μακροπρόθεσμους νομικοπολιτικούς διακανονισμούς. Κανείς βέβαια, και ιδίως ένα πολυμελές αντιπροσωπευτικό πολιτικό όργανο δεν μπορεί να αγνοήσει την συγκυρία, την τρέχουσα πραγματικότητα, τις πολιτικές ανάγκες της συγκεκριμένης περιόδου. Σε κάθε όμως περίπτωση γνωρίζει ότι προβαίνει σε νομοθετικές διατυπώσεις που περιορίζουν την εκάστοτε πλειοψηφία, πολύ συχνά δε σε νομοθετικές διατυπώσεις που μεταφέρουν τη σχετική αρμοδιότητα σε τελική ανάλυση στο δικαστή. Απαιτούνται συνεπώς διαφορετικά αντανακλαστικά από το ίδιο κατ' ουσίαν όργανο (αναθεωρητικό / νομοθετικό), από τις ίδιες πολιτικές δυνάμεις και εν

25επ., σ. 33επ.

3 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 47 επ., σ.83 επ., σ.127 επ., σ. 157 επ.

4 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 120-121, σ. 197 επ., σ. 244 επ., σ. 249 επ., σ. 223 επ.

τέλει από το ίδιο πολιτικό προσωπικό⁵.

Μετά, όμως, την ψήφιση και τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος παρακολουθούμε ξανά μία φυσιολογική χαλάρωση του νομικοπολιτικού, δηλαδή του ιστορικού χρόνου. Είναι διαφορετικά τα αντανακλαστικά και άρα διαφορετικός ο ρυθμός αφομοίωσης του αναθεωρητικού κεκτημένου, το οποίο παράγεται υπό συνθήκες νομικοπολιτικής πυκνότητας και αφομοιώνεται σταδιακά υπό συνθήκες νομικοπολιτικής χαλάρωσης, δηλαδή τρέχουσες και συνήθεις συνθήκες. Πρέπει συνεπώς να δούμε πώς θα συντελεστεί και πώς πρέπει να συντελεστεί αυτή η μακρά διεργασία της νομοθετικής, νομολογιακής, θεωρητικής και κυρίως κοινωνικής αφομοίωσης του αναθεωρητικού κεκτημένου.

II. Βασική αρχή, αυτονόητη και κοινά παραδεκτή μεταξύ των ειδικών είναι η άμεση εφαρμογή του Συντάγματος: όλων των διατάξεών του. Το Σύνταγμα **εφαρμόζεται αμέσως, έχει κανονιστική πληρότητα**, η εφαρμογή του δεν εξαρτάται από τις πρωτοβουλίες, τις ενέργειες ή τη βούληση του κοινού νομοθέτη. Ο κοινός νομοθέτης είναι ο πρώτος ερμηνευτής, και ο πρώτος εφαρμοστής του συντάγματος, αλλά η τυχόν αδράνειά του, ηθελημένη ή τυχαία, δεν παρεμποδίζει την άμεση εφαρμογή του συντάγματος⁶. Η άμεση εφαρμογή του Συντάγματος είναι υποχρέωση του δικαστή, μέσα από τις δικονομικές μεθόδους του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου και γενικότερα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας (απ'ευθείας) των διοικητικών πράξεων ή και συμπεριφορών κρατικών οργάνων ή ατόμων⁷. Σε τελική δε ανάλυση είναι και υποχρέωση της διοίκησης⁸, κυρίως όμως, είναι υποχρέωση της επιστήμης που πρέπει να διαμορφώσει τα δικά της

5 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 80 επ., σ. 90 επ., σ. 121 επ.

6 Βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σ.9.

7 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Η ερμηνεία του Συντάγματος και τα όρια του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σ.13 επ., σ.107 επ.

8 Βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ο αντισυνταγματικός νόμος και η δημόσια διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989.

οξυμένα αντανακλαστικά, προκειμένου να προβεί σ' αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε «σταδιακή ανακάλυψη του Συντάγματος».

Το Ελληνικό Σύνταγμα του 1975/1986/2001 όπως έχει αναθεωρηθεί δεν έχει ακόμα ανακαλυφθεί πλήρως, ούτε από την επιστήμη, ούτε από τη νομολογία, ούτε από τον νομοθέτη, ούτε από τη διοίκηση και βεβαίως δεν έχει ακόμα ανακαλυφθεί, από τον ίδιο τον πολίτη που δεν επικαλείται στο βαθμό που πρέπει και με τη θέρμη που πρέπει, τα νέα δικά του συνταγματικά δικαιώματα. Δεν επικαλείται τις νέες θεσμικές εγγυήσεις που τον περιβάλλουν, αλλά αυτές υπάρχουν, ισχύουν και δεσμεύουν όλα τα όργανα του κράτους.

Χρειάζεται άρα να επιμείνουμε, πριν από οτιδήποτε άλλο, στην αρχή της άμεσης εφαρμογής του συντάγματος που υπερβαίνει τις παλαιές, κλασικές διακρίσεις, μεταξύ διατάξεων που έχουν κανονιστική πληρότητα και διατάξεων που απλώς παρέχουν κατευθύνσεις προς το νομοθέτη⁹. Πρέπει, πιο συγκεκριμένα, να δούμε αν οι προβλεπόμενες στο σύνταγμα και εν προκειμένω στο αναθεωρημένο Ελληνικό Σύνταγμα του 2001, επιφυλάξεις υπέρ του νόμου παρεμποδίζουν την άμεση εφαρμογή του Συντάγματος.

III. Μια από τις μεγάλες συνεισφορές του αναθεωρητικού διαβήματος, και άρα, του αναθεωρητικού κεκτημένου του 2001, είναι μια σαφέστερη, πολύ πιο αναλυτική και πολύ πιο εύκολα προσπελάσιμη, τυπολογία επιφυλάξεων υπέρ του νόμου¹⁰, που περιλαμβάνονται πλέον στο συνταγματικό κείμενο.

Κατ' αρχάς, ο ίδιος ο Κανονισμός της Βουλής, υπέρ του οποίου επιφυλάσσεται το Σύνταγμα για όλο το κεφάλαιο που αφορά την οργάνωση

9 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Ι, Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 34 επ.

10 Για τον θεσμό της επιφύλαξης του νόμου βλ. Α. ΠΑΝΤΕΛΗ, Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, Αθήνα-Κομοτηνή, Αθήνα-Κομοτηνή, 1984, Ιφ. ΚΑΜΤΣΙΔΟΥ, Η επιφύλαξη υπέρ του νόμου, ως περιορισμός εγγύηση και διάμεσος των ελευθεριών, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, Κ. ΧΡΥΣΟΦΟΝΟΥ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σ. 76 επ.

και λειτουργία της Βουλής, έχει ήδη αναθεωρηθεί και προσαρμοσθεί¹¹. Έχουν εξειδικευθεί όλες οι σχετικές διατάξεις, δηλαδή μια πολύ μεγάλη τομή που επέφερε η αναθεώρηση και ως προς το νομοθετικό έργο και ως προς τον κοινοβουλευτικό έλεγχο¹².

Από εκεί και πέρα, η επιφύλαξη υπέρ του νόμου - λέω αυτονόητα και προφανή πράγματα για συστηματικούς και μόνο λόγους- δεν αφορά μόνο τον τυπικό νόμο, αλλά φυσικά αφορά το Διεθνές Δίκαιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, τις κανονιστικές πράξεις της διοίκησης¹³.

Η τυπολογία, λοιπόν, νομοθετικών επιφυλάξεων που συνάγεται από τις σχετικές ρήτρες του Συντάγματος του 1975/1986/2001 περιλαμβάνει κατά τη γνώμη μου, πέντε διαφορετικές κατηγορίες.

α. Στην πρώτη κατηγορία – την θεωρητικά και πρακτικά κρισιμότερη – ανήκει η **επιφύλαξη νομοθετικής οργάνωσης**. Στην περίπτωση αυτή το Σύνταγμα παραπέμπει στο νόμο προκειμένου αυτός να ρυθμίσει ειδικότερα είτε τον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας ενός οργάνου που προβλέπεται συνταγματικά, είτε τον τρόπο οργάνωσης μίας διοικητικής διαδικασίας, είτε τον τρόπο άσκησης μιας δικαιοδοσίας (όταν πρόκειται για την οργάνωση και λειτουργία της δικαστικής εξουσίας).

Στην κατηγορία άρα αυτή δεν ανήκουν μόνο οι κλασικοί οργανικοί ή οργανωτικοί νόμοι που έχουν ως αντικείμενό τους την συγκρότηση και λειτουργία των αμέσων οργάνων του κράτους¹⁴ αλλά και νόμοι που αφορούν διαδικασίες και δικαιοδοσίες ακόμη και αν αυτές δεν αφορούν τα συγκροτημένα και λειτουργούντα άμεσα όργανα του κράτους – κατά την κλασική τυπολογία του δημοσίου δικαίου. Συνήθως μάλιστα οι διαδικασίες αυτές που πρέπει να ρυθμιστούν ειδικότερα με νόμο, συνιστούν θεσμικές εγγυήσεις που περιβάλλουν την άσκηση

11 Δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ Α' 284/18.12.2001.

12 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 307 επ.

13 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 107 επ.

14 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 111 επ.

συνταγματικού δικαιώματος.

Τη συγκρότηση και λειτουργία συνταγματικά προβλεπόμενων οργάνων και μάλιστα των ανεξάρτητων αρχών αφορούν π.χ. οι νομοθετικές επιφυλάξεις που περιλαμβάνονται στα αναθεωρημένα άρθρα 101Α, 9Α, 15 παρ. 2, 19 παρ. 3, 103 παρ. 7 και 103 παρ. 9 του Σύνταγματος του 1975/1986/2001. Την ειδικότερη οργάνωση συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας αναθέτουν στο νόμο π.χ. οι διατάξεις των άρθρων 10 παρ. 3 (υποχρέωση των αρχών να απαντούν σε εξήντα το αργότερο ημέρες), 14 παρ. 5 (δικαίωμα απάντησης και υποχρέωση επανόρθωσης σε περίπτωση συκοφαντικού κ.λ.π. δημοσιεύματος ή εκπομπής), 22 παρ. 3 (σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους δημόσιους υπαλλήλους) κ.λ.π.

Την οργάνωση της δικαιοδοσίας των επιμέρους δικαιοδοτικών κλάδων ή ορισμένων δικαστηρίων (κυρίως ανώτατων ή ειδικών) προβλέπει μια μεγάλη δέσμη αναθεωρημένων το 2001 διατάξεων στην οποία ανήκουν τα άρθρα 17 παρ. 4, 88 παρ. 2, 94 παρ. 3, 95 – 98, 100 παρ. 5

Στις περισσότερες από τις παραπάνω περιπτώσεις η μικρή ή μεγάλη σε διάρκεια αδράνεια του κοινού νομοθέτη καλύπτεται από την προαναθεωρητική νομοθεσία που πρέπει βέβαια να ερμηνεύεται σύμφωνα με το αναθεωρημένο Σύνταγμα, συμπεριλαμβανομένης και της αναλογικής εφαρμογής διατάξεων που έχουν θεσπιστεί για παρεμφερή σκοπό: Αυτή η διαπίστωση καλύπτει, για παράδειγμα, τις νομοθετικές επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί στα άρθρα 9Α, 10 παρ. 3, 14 παρ. 5, 15 παρ. 2, 19 παρ. 2, 22 παρ. 3, 95, 98, 101Α, 103 παρ. 7, 103 παρ. 9.

Σε ορισμένες περιπτώσεις η επιφύλαξη νομοθετικής οργάνωσης επαφίεται στο νομοθέτη ο οποίος μπορεί να ενεργοποιήσει ή να μην ενεργοποιήσει μια δυνατότητα που του αναγνωρίζει το Σύνταγμα. Αυτήν την περίπτωση θα την εξετάσουμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Εντελώς νέες ρυθμίσεις, όπως αυτές των άρθρων 88 παρ. 2 και 100 παρ. 5 (για την εκδίκαση των διαφορών σχετικά με τις αποδοχές δικαστικών λειτουργών και για τον τρόπο άσκησης του ελέγχου της συνταγματικότητας από τα τμήματα των ανωτάτων δικαστηρίων), είναι προφανές ότι έχουν επείγουσα ανάγκη από νομοθετική εξειδίκευση. Και στις περιπτώσεις όμως αυτές οι σχετικές συνταγματικές ρυθμίσεις είναι ερμηνευτικά πλήρεις σε συνδυασμό με την αναλογική εφαρμογή ισχυουσών κοινών δικονομικών διατάξεων: Αυτών που διέπουν το ειδικό δικαστήριο αγωγών κακοδικίας του άρθρου 99Σ. (ως προς το άρθρο 88 παρ. 2) και τη συγκρότηση και λειτουργία των σχηματισμών των ανωτάτων δικαστηρίων (ΚπολΔ, ΚΠΔ, Οργανισμός Α.Π. , ΣτΕ, Ε.Σ., κ.λ.π)

Ανεξάρτητα συνεπώς από την έκδοση σχετικού εκτελεστικού νόμου τα κοινά δικαστήρια στερούνται πλέον εκ του Συντάγματος τις δικαιοδοσίας τους για εκείνες τις διαφορές που κατά το άρθρο 88 παρ. 2 πρέπει να εκδικαστούν από το προβλεπόμενο σε αυτή ειδικό δικαστήριο.

Κατά την ίδια λογική τα τμήματα των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων αγόμενα στη διάγνωση της αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου είναι υποχρεωμένα να παραπέμψουν την υπόθεση στην Ολομέλεια, αφ'ής στιγμής τέθηκε σε ισχύ η αναθεωρημένη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 5 (17/4/2001) χωρίς επ' αυτού να ασκεί καμία επιρροή η τυχόν καθυστέρηση του κοινού νομοθέτη στο να επιληφθεί και να ρυθμίσει τις δικονομικές λεπτομέρειες.

Από το σύνολο των διατάξεων που αναθεωρήθηκαν το 2001 τέτοιου τύπου επιφύλαξη νομοθετικής οργάνωσης περιλαμβάνεται στις διατάξεις των άρθρων 10 παρ. 3, 17 παρ. 2 και 4, 19 παρ. 2, 22 παρ. 3, 29 παρ. 2, 82 παρ. 3, 82 παρ. 4, 86, 88 παρ. 2, 90 παρ. 2, 92, 94 παρ. 3, 95 παρ. 3, 109 παρ. 3, 101Α, 103 παρ. 9¹⁵.

Από αυτές, οι διατάξεις των άρθρων 17 παρ. 4, 94 παρ. 3 και 95 παρ. 3 προβλέπουν διακριτική ευχέρεια του κοινού δικονομικού νομοθέτη που μπορεί να ασκείται σταδιακά ή και – θεωρητικά – να μην ασκηθεί καθόλου. Οι διατάξεις των άρθρων 10 παρ. 3, 19 παρ. 2, 22 παρ. 3, 82 παρ. 3 και 4, 101Α, 103 παρ. 9, αφορούν ζητήματα για τα οποία υφίσταται σχετική προαναθεωρητική νομοθεσία η οποία μπορεί να εξακολουθεί να εφαρμόζεται, ερμηνευόμενη όμως σύμφωνα με το Σύνταγμα.

Για τις διατάξεις των άρθρων 29 παρ. 2, 86, 88 παρ. 2 και 3, 90 παρ. 2, 92 και 109 παρ. 3 είναι αναγκαία η έκδοση σχετικού εκτελεστικού νόμου. Και αυτές βέβαια είναι διατάξεις που εφαρμόζονται άμεσα, η έλλειψη όμως νομοθετικής εξειδίκευσης μπορεί να προκαλέσει ερμηνευτικές αμφισβητήσεις ή δυσλειτουργίες. Η νομοθετική εξειδίκευση των άρθρων 29 παρ. 2 και 86 αφορά μάλιστα όχι μόνο τη συγκρότηση και λειτουργία οργάνων και την εξειδίκευση διαδικασιών αλλά και την εξειδίκευση συνταγματικά προβλεπόμενων κυρώσεων (διοικητικών, εκλογικών και ποινικών). Υπό αυτή την οπτική γωνία θα τις εξετάσουμε αναλυτικότερα παρακάτω.

β. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν **οι επιφυλάξεις νομοθετικής πρόβλεψης ή εξειδίκευσης κυρώσεων** οι οποίες ως πλαίσιο, ως διακριτική ευχέρεια ή ως ακραία δυνατότητα προβλέπονται από το ίδιο το Σύνταγμα: π.χ. ανάκληση άδειας τηλεοπτικού ή ραδιοφωνικού σταθμού ή ακύρωση σύμβαση έργου ή προμήθειας προς το δημόσιο κ.λ.π. (άρθρα 14 παρ. 9 και 15 παρ. 2) ή έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα λόγω παραβίασης των κανόνων που διέπουν τα οικονομικά των πολιτικών προσώπων (άρθρο 29 παρ. 2).

Στις περιπτώσεις αυτές η αδράνεια του κοινού νομοθέτη προκαλεί σοβαρό πρόβλημα εφαρμογής του Συντάγματος, εφόσον όλο αυτό το σύστημα κυρώσεων πρέπει να εναρμονίζεται με τις βασικές

αρχές και εγγυήσεις του κράτους δικαίου, πρέπει δηλαδή να σέβεται την αρχή της τυποποίησης (και μάλιστα μη αναδρομικής) όχι μόνο της ποινικής παράβασης και κύρωσης αλλά και της διοικητικής και εκλογικής παράβασης και κύρωσης – εκτός και αν αυτή προβλέπεται σε προγενέστερο κοινό νόμο που εξακολουθεί φυσικά να ισχύει (όπως π.χ. ο νόμος 2328/1995 για τα μέσα ενημέρωσης).

Σ' αυτήν την κατηγορία νομοθετικών επιφυλάξεων εντάσσονται τέσσερις συνταγματικές διατάξεις για τις οποίες είναι κατά προτεραιότητα αναγκαία η παρέμβαση του κοινού νομοθέτη: τα άρθρα 14 παρ. 9, 15 παρ. 2, 29 παρ. 2 και 86. Στον κατάλογο αυτό πρέπει να προστεθούν και οι επιφυλάξεις νομοθετικής εξειδίκευσης που προβλέπονται στα άρθρα 56 παρ. 3 και 57 ακριβώς επειδή συνδέονται με την επιβολή εκλογικού και κοινοβουλευτικού χαρακτήρα περιορισμών και κυρώσεων (εξειδίκευση κωλυμάτων και ασυμβιβάστων)¹⁶.

γ. Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει **επιφυλάξεις νομοθετικής ενεργοποίησης συνταγματικών προβλέψεων για τις οποίες όμως αναγνωρίζεται η διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη**. Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτές οι νομοθετικές επιφυλάξεις έχουν και οργανωτικό περιεχόμενο, οπότε διασταυρώνονται με την πρώτη από τις κατηγορίες που εξετάζουμε εδώ.

Αυτό συμβαίνει κυρίως στο πεδίο της οργάνωσης και λειτουργίας της δικαιοσύνης, δηλαδή στο πεδίο το δικονομικού δικαίου και αφορά είτε την κατανομή της δικαιοδοσίας των πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων, είτε τις αρμοδιότητες του ΣτΕ σε σχέση με τα διοικητικά δικαστήρια, είτε την ενοποίηση του α' βαθμού δικαιοδοσίας των πολιτικών δικαστηρίων κ.ο.κ. Μπορούν συνεπώς να αναφερθούν τα παραδείγματα των επιφυλάξεων υπέρ του νόμου που περιλαμβάνονται

16 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 260 επ., Κ. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Το νέο καθεστώς κωλυμάτων και ασυμβιβάστων, σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-Ξ. ΚΟΝΤΙΔΗ (επιμ.), Το νέο Σύνταγμα, ο.π., σ. 229 επ., Χ.ΧΑΤΖΗ, Κωλύματα, ασυμβίβαστα και εκσυγχρονιστικά διλήμματα, ΝοΒ, 2002, σ. 58 επ.

στα άρθρα 17 παρ. 2 (ως προς την ενιαία δικαιοδοσία για διαφορές από απαλλοτριώσεις), 94 παρ. 3, 95 παρ. 1α και 3.

Ανάλογη διακριτική ευχέρεια αναγνωρίζεται στον κοινό νομοθέτη (εφόσον αυτός διαθέτει την αναγκαία πλειοψηφία, όπου προβλέπεται ειδική ρήτρα συναίνεσης και άρα ευρεία πλειοψηφία) και στο πεδίο του εκλογικού δικαίου π.χ. σε σχέση με την επιλογή του εκλογικού συστήματος (άρθρο 54 παρ. 1) ή σε σχέση με την ψήφο των εκτός επικράτειας πολιτών (άρθρο 51 παρ. 4).

Σε αυτήν την κατηγορία νομοθετικών επιφυλάξεων ιδιαίτερη θέση κατέχει η πρόβλεψη του άρθρου 116 παρ. 2 για την δυνατότητα λήψης θετικών νομοθετικών μέτρων υπέρ των γυναικών ή άλλων κατηγοριών προσώπων που βρίσκονται σε δυσμενέστερη αναλογικά θέση, προκειμένου να αποκατασταθούν μακροχρόνιες ανισότητες και να αποκτήσει πλήρες περιεχόμενο (βλ. και άρθρο 25 παρ. 1) η αρχή της ισότητας και το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης ίσων καταστάσεων¹⁷.

Στη διακριτική ευχέρεια του κοινού νομοθέτη ανήκει επίσης η περαιτέρω ενεργοποίηση του άρθρου 28 (και 80 παρ. 2) για την συμμετοχή της χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Και ακόμη η ρύθμιση της εναλλακτικής θητείας όσων έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την άσκηση ένοπλης ή γενικότερα στρατιωτικής υπηρεσίας (άρθρο 4 παρ. 6 ερμηνευτική δήλωση). Και οι δύο όμως αυτές νομοθετικές ευχέρειες έχουν ήδη ασκηθεί πριν την αναθεώρηση του Συντάγματος¹⁸.

δ. Στην τέταρτη κατηγορία περιλαμβάνονται μεταβατικού χαρακτήρα επιφυλάξεις για την ενεργοποίηση μιας νέας συνταγματικής ρύθμισης πριν το ακραίο χρονικό όριο για τη θέση σε ισχύ της διάταξης αυτής που προβλέπεται στο ίδιο το Σύνταγμα και συνήθως στις μεταβατικές του διατάξεις.

17 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 168 επ.

18 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 152 επ., σ. 229 επ.

Υπό την έννοια αυτή ο κοινός νομοθέτης μπορούσε αν ήθελε να ενεργοποιήσει πριν την 1.1.2002 τις προβλέψεις των άρθρων 17 παρ. 4 και 89 παρ. 2 και 3 (βλ. άρθρα 117 παρ. 7 και 118 παρ. 4 αντίστοιχα). Μπορεί επίσης να ενεργοποιήσει - αν θέλει - πριν την 1.1.2003 τις προβλέψεις του άρθρου 57 παρ. 1 για την επαγγελματική δραστηριότητα των βουλευτών (βλ. και άρθρο 115 παρ. 7)¹⁹.

ε. Η πέμπτη κατηγορία είναι και η μεγαλύτερη και η συνηθέστερη καθώς περιλαμβάνει την **επιφύλαξη νομοθετικής εξειδίκευσης** είτε με τη μορφή της οργάνωσης του τρόπου άσκησης ενός δικαιώματος, είτε με τη μορφή των συνοδευτικών εγγυήσεων, είτε με τη μορφή των νομοθετικών, περιορισμών που πρέπει όμως να σέβονται τους γενικούς κανόνες του άρθρου 25 παρ. 1 και κυρίως την αρχή της αποτελεσματικής και πραγματικής άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων, την αρχή της τριτενέργειας και την αρχή της αναλογικότητας.

Και οι αναθεωρημένες το 2001 συνταγματικές διατάξεις περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό τέτοιων επιφυλάξεων νομοθετικής εξειδίκευσης. Η παράλειψη όμως του κοινού νομοθέτη να εκδώσει τον σχετικό νόμο δεν ασκεί καμία επίπτωση στην άμεση εφαρμογή και την κανονιστική πληρότητα των σχετικών συνταγματικών διατάξεων. Αντιθέτως τα σχετικά δικαιώματα ασκούνται χωρίς περιορισμό (πλην αυτού που προκύπτει από τις γενικές ρήτρες του άρθρου 5 παρ. 1), σε συνδυασμό όμως με το σύστημα εγγυήσεων του άρθρου 25 παρ. 1²⁰.

19 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 269-270.

20 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 131 επ., Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Όψεις της συνταγματικής δημοκρατίας-στο παράδειγμα του άρθρου 25§1 του Συντάγματος, σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-Ξ. ΚΟΝΤΙΔΗ (επιμ.), Το νέο Σύνταγμα, ο.π., σ. 153 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η τριτενέργεια ως συνταγματική αρχή. Μια ανάλυση του άρθρου 25§1 εδ.γ' του Συντάγματος, σε: Κ. ΓΩΓΟΥ, (επιμ.), Η πορεία προς το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και η πρόσφατη αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος, Αθήνα - Κομοτηνή, 2002, σ. 167επ. Ξ. ΚΟΝΤΙΔΗ, Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου στο πλαίσιο της οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης, σε: Κ. ΓΩΓΟΥ, (επιμ.), Η πορεία προς το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, ο.π., σ.99επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ο νέος συνταγματισμός και θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001, Αθήνα - Κομοτηνή, 20002, σ. 217επ., Β. ΒΟΥΤΣΑΚΗ, Η αρχή του κράτους δικαίου και οι νέες διατάξεις περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, ΝοΒ, 2002, σ. 7 επ., Ε. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, Η αρχή της αναλογικότητας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003.

Τέτοιες επιφυλάξεις προβλέπονται π.χ. στα αναθεωρημένα το 2001 άρθρα 5 παρ. 4, 5 παρ. 5, 5Α παρ. 1, 5Α παρ. 2, 6 παρ. 4, 7 παρ. 3, 9Α, 14 παρ. 7, 17 παρ. 4, 21 παρ. 5, 21 παρ. 6, 24 παρ. 1, 24 παρ. 2, 29 παρ. 3, 88 παρ. 6, 102, 103 παρ. 7, 103 παρ. 8, 109 παρ. 3²¹.

IV. Από την τυπολογία αυτή νομοθετικών επιφυλάξεων και από την αξιολόγηση όλων των συνταγματικών διατάξεων που αναθεωρήθηκαν το 2001 με βάση τα κριτήρια αυτής της τυπολογίας, προκύπτει το συμπέρασμα ότι, παρά το πολύ μεγάλο εύρος της αναθεώρησης, είναι σχετικά λίγες οι περιπτώσεις εκείνες για τις οποίες είναι απολύτως αναγκαία η ενεργοποίηση του κοινού νομοθέτη για την εξειδίκευση μιας συνταγματικής διάταξης.

Ο κατάλογος που προκύπτει περιλαμβάνει τα άρθρα 14 παρ. 9 (για την επέκταση των κυρώσεων και ως προς τις συμβάσεις έργων και προμηθειών που συνάπτονται κατά παράβαση των προβλέψεών του),²² 29 παρ. 2 (για τη συγκρότηση του προβλεπόμενου εκεί μεικτού ελεγκτικού οργάνου που κινεί και την διαδικασία ενώπιον του ΑΕΔ του άρθρου 100 όταν συντρέχει περίπτωση έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα),²³ 56 παρ. 3 (για την εξειδίκευση του κωλύματος ως προς ορισμένες κατηγορίες υπαλλήλων που κατέχουν τον βαθμό του διευθυντή ή γενικού διευθυντή),²⁴ 57 (για την εξειδίκευση των ασυμβιβάστων και των επιπτώσεων που αυτή επιφέρει σε ορισμένες περιπτώσεις),²⁵ 86 (για την

21 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, *passim*.

22 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 209, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Η οριοθέτηση της σχέσης πολιτικής εξουσίας και μέσων μαζικής ενημέρωσης. Πλουραλισμός και διαφάνεια στο επικοινωνιακό σύστημα κατά τα άρθρα 14 και 15 του νέου Συντάγματος, σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Το νέο Σύνταγμα, ο.π., σ. 301-302. Βλ. ήδη τον Ν. 3021/2002 «Περιορισμοί στη σύναψη δημοσίων συμβάσεων που δραστηριοποιούνται ή συμμετέχουν σε επιχειρήσεις μέσων ενημέρωσης».

23 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 277 επ., Θ. ΞΗΡΟΥ, Η αρχή της διαφάνειας στην περίπτωση των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών: τα οικονομικά τους στην παρ. 2 του άρθρου 29 Συντ., σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Το νέο Σύνταγμα, ο.π., σ. 339 επ. Βλ. τον Ν. 3023/2002 «Χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων από το κράτος».

24 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 260, Κ. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Το νέο καθεστώς κωλυμάτων, ο.π., 235 επ.

25 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *ibidem*, σ. 261 επ., Κ. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *ibidem*, σ. 242 επ.

οργάνωση του θεσμού της ποινικής ευθύνης των υπουργών σε συνδυασμό και με τις αξιώσεις του άρθρου 7 παρ. 1 του Συντάγματος),²⁶ 88 παρ. 2 (για τη συγκρότηση του ειδικού δικαστηρίου και την εξειδίκευση του δικονομικού πλαισίου ως προς την εκδίκαση των διαφορών των σχετικών με αποδοχές και συντάξεις δικαστικών λειτουργιών),²⁷ 89 παρ. 2 και 3 (για την αντικατάσταση των δικαστικών λειτουργιών από διάφορες επιτροπές κ.λ.π.),²⁸ 90 παρ. 2 (για τη συγκρότηση των ανωτάτων δικαστικών συμβουλίων σύμφωνα με τις νέες συνταγματικές προδιαγραφές),²⁹ 92 (για τη συγκρότηση δικαστικών και υπηρεσιακών συμβουλίων που είναι αρμόδια για την υπηρεσιακή κατάσταση των δικαστικών υπαλλήλων)³⁰.

Είναι επίσης προφανές ότι στις περιπτώσεις των άρθρων 100Α (Ν.Σ.Κ.),³¹ 101Α (ανεξάρτητες αρχές)³² και 109 παρ. 3 (κληροδοτήματα),³³ η νομοθετική εξειδίκευση θα βοηθούσε στην ευκολότερη και ταχύτερη εφαρμογή των νέων συνταγματικών προβλέψεων.

26 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 285 επ.

27 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 344 επ., Θ. ΦΟΡΤΣΑΚΗ, Το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88§2 του Συντάγματος, ΝοΒ, 2002, σ. 84 επ. Βλ. τον Ν. 3038/2002 «Για την επίλυση των διαφορών του άρθρου 88§2 του Συντάγματος».

28 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 346 επ. Βλ. άρθρ. 2 του Ν. 2993/2002 «τροποποίηση διατάξεων του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και κατάσταση δικαστικών λειτουργιών».

29 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 342 επ. Βλ. άρθρα 5 έως 8 του Ν. 2993/2002.

30 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 347 επ. Βλ. άρθρο 9 του Ν. 2993/2002.

31 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 374 επ., Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, Η δικαιοσύνη στο αναθεωρημένο Σύνταγμα, 1975/1986/2001, ΝοΒ, 2002, σ. 82-83.

32 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 218 επ., ΑΙΚ. ΗΛΙΑΔΟΥ, Η σημασία και οι συνέπειες της κατοχύρωσης ανεξάρτητων αρχών στο νέο Σύνταγμα, σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ-ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ-Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Το νέο σύνταγμα, ο.π., σ. 387 επ., ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η επικράτηση του μοντέλου των ανεξαρτήτων αρχών στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού συστήματος, σε: Κ. ΓΩΓΟΥ (επιμ.), Η Πορεία προς το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, ο.π., σ. 235 επ., Γ. ΚΑΜΙΝΗ, Οι ανεξάρτητες Αρχές μεταξύ ανεξαρτησίας και κοινοβουλευτικού ελέγχου, ΝοΒ, 2002, σ. 95 επ., Χ. Χρυσανθάκη, Οι ανεξάρτητες δημόσιες αρχές στο αναθεωρημένο Σύνταγμα 1975/1986/2001, σε: Α. Μακρυδημήτρη-Ο. Ζυγούρα (επιμ.), Η Διοίκηση και το Σύνταγμα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σ. 111 επ., Θ. Φορτσάκη, Οι ανεξάρτητες αρχές στην πρόσφατη συνταγματική αναθεώρηση, σε: Α. Μακρυδημήτρη-Ο. Ζυγούρα (επιμ.), Η Διοίκηση, ο.π., σ. 127 επ., Ν. Κουλούρη, Οι ανεξάρτητες διοικητικές αρχές και η αναθεώρηση του Συντάγματος, σε: Α. Μακρυδημήτρη-Ο. Ζυγούρα (επιμ.), Η Διοίκηση, ο.π., σ. 137 επ.

33 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 375 επ.

Η αφομοίωση του νομοθετικού κεκτημένου είναι συνεπώς μια διαδικασία μακρά και διαρκής. Ο νομοθέτης (τυπικός και κανονιστικός) θα αναλάβει σταδιακά όλες τις αναγκαίες ή όλες τις δυνατές πρωτοβουλίες και σε πολλές από αυτές θα επανέλθει μία ή και περισσότερες φορές. Ο δικαστής θα έλθει να καλύψει τυχόν νομοθετικά κενά, να εφαρμόσει σύμφωνα με το αναθεωρημένο Σύνταγμα την προαναθεωρητική νομοθεσία και γενικά να τάμει διαφορές που αφορούν την ερμηνεία και εφαρμογή του Συντάγματος. Η επιστήμη θα έλθει να ανακαλύψει νέα ερμηνευτικά κοιτάσματα, να επεξεργαστεί νέες υποθέσεις εργασίας, να προτείνει νέες ερμηνευτικές λύσεις.

Στο πλαίσιο αυτό είναι πολύ πιθανόν να εμφανιστούν περιπτώσεις **επιγενόμενης αντισυνταγματικότητας** νομοθετικών διατάξεων που κατά τη στιγμή της έκδοσής τους δεν ήταν αντίθετες με το τότε ισχύον Σύνταγμα, αλλά κατέστησαν αντίθετες προς το αναθεωρημένο Σύνταγμα (π.χ. σε σχέση με τη μεταχείριση των γυναικών ή άλλων κοινωνικών ομάδων κατά το αναθεωρημένο άρθρο 116 παρ. 2³⁴ ή σε σχέση με την πλήρη συνταγματική απαγόρευση της χρήσης αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί παράνομα κατά το άρθρο 19 παρ. 3)³⁵.

Είναι εξίσου πιθανόν να εμφανιστούν φαινόμενα **σύμφωνης με το αναθεωρημένο Σύνταγμα ερμηνείας** (και άρα επιγενόμενης μερικής ποιοτικής αντισυνταγματικότητας) διατάξεων που είχαν τεθεί σε ισχύ πριν την αναθεώρηση (π.χ. σε σχέση με το αναθεωρημένο άρθρο 25 παρ. 1)³⁶.

Είναι, τέλος, πολύ πιθανόν η ίδια η προσπάθεια του νομοθέτη να εξειδικεύσει το αναθεωρημένο Σύνταγμα με την έκδοση των αναγκαίων εκτελεστικών νόμων, να ενεργοποιήσει τους δικονομικούς μηχανισμούς

34 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 168 επ.

35 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 147 επ.

36 Για τις νέες ευκαιρίες ερμηνείας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που παρέχει το αναθεωρημένο άρθρο 25 παρ. 1 του Συντ. βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Όψεις της συνταγματικής δημοκρατίας, ο.π., σ. 153 επ., Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Ο νέος συνταγματισμός, ο.π., σ. 217 επ.

του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Όλα όμως αυτά δεν είναι παρά διάφορες εκδοχές της άμεσης εφαρμογής του Συντάγματος.

Το παράδοξο μάλιστα είναι όσο γενική και αόριστη είναι μια επιφύλαξη υπέρ του νόμου, όσο μεγαλύτερα είναι τα περιθώρια του κοινού νομοθέτη και όσο μικρότερη είναι η πίεση που ασκεί πάνω σε αυτήν η διατύπωση μιας αναθεωρημένης συνταγματικής διάταξης, τόσο ευκολότερη είναι η άμεση εφαρμογή της (π.χ. άρθρα 5Α ή 21 παρ. 5 και 6). Από την οπτική αυτή γωνία οι λεγόμενες κατευθυντήριες διατάξεις σε συνδυασμό με την αρχή της ισότητας και την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου μπορούν να αποκτήσουν μια επιστημονική και νομολογιακή δυναμική που θα είναι πρακτικά χρησιμότερη από οποιαδήποτε νομοθετική εξειδίκευση³⁷. Η αφομοίωση του αναθεωρητικού κεκτημένου είναι συνεπώς κάτι πολύ πιο βαθύ και πολύ πιο μακροπρόθεσμο από την άμεση εφαρμογή του αναθεωρημένου συστήματος. Η άμεση όμως εφαρμογή είναι προϋπόθεση για την αφομοίωση του αναθεωρητικού κεκτημένου που κατ' ανάγκη θα γίνει σταδιακά και θα βαδίζει πάντοτε παράλληλα με τη διαρκή «ανακάλυψη» του περιεχομένου του Συντάγματος – ανάλογα και με την εξέλιξη αφενός μεν της πραγματικότητας, αφετέρου δε του νοήματος των συνταγματικών εννοιών.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος και το αποτέλεσμα της λειτουργεί συνεπώς ως ένα μεγάλο και διαρκές απόθεμα και ως μία μεγάλη και διαρκής ερμηνευτική πρόκληση στην οποία οφείλουν όλοι να ανταποκριθούν.

37 Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, ο.π., σ. 133 επ., Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Η αρχή του κοινωνικού κράτους στο νέο Σύνταγμα. Τα διλήμματα του αναθεωρητικού νομοθέτη, σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, 2001, σ. 333 επ.

